

Обґрунтування позиції Національної асоціації адвокатів України щодо підтримки проекту Закону України № 8416 від 03.02.2023 «Про внесення змін до статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження обов'язкової спеціалізації суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та законних інтересів дітей, у місцевих загальних судах та апеляційних судах»

Національною асоціацією адвокатів України опрацьовано проект Закону України «Про внесення змін до статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження обов'язкової спеціалізації суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та законних інтересів дітей, у місцевих загальних судах та апеляційних судах» (реєстр. № 8416 від 03.02.2023) (далі – законопроект).

Як вбачається зі змісту законопроекту та пояснювальної записки до нього законопроектом пропонується «внести зміни до статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до яких встановити, що у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та законних інтересів дітей. Також, пропонується встановити, що суддею, уповноваженим здійснювати розгляд справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та законних інтересів дітей, може бути обрано суддю із найбільшим серед суддів цього суду досвідом здійснення вказаної категорії справ і високими морально-діловими та професійними якостями».

За результатами проведеного правового аналізу законопроекту НААУ вважає за доцільне підтримати законопроект та висловити свою позицію щодо необхідності його прийняття.

На законодавчому рівні відсутній вичерпний перелік справ, що виникають із сімейних правовідносин, адже вони дуже різноманітні. Проте з аналізу положень сімейного законодавства можна дійти висновку, щодо справ, які безпосередньо стосуються захисту прав та законних інтересів дитини, належать, зокрема, справи щодо: участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, позбавлення/поновлення батьківських прав, усиновлення, скасування усиновлення, визнання усиновлення недійсним, стягнення аліментів та додаткових витрат на утримання дитини, зменшення/збільшення розміру аліментів, визнання дитини такою, що втратила право на користування житловим приміщенням та виселення, оспорювання батьківства, надання права на шлюб та інші.

У сімейних правовідносинах існує багато правових питань, які підлягають детальному вивченню та потребують певних знань для правильного вирішення спору та застосування норм права, а тому наявні підстави вважати, що судові справи з розгляду сімейних спорів є самостійною спеціалізацією, яка принципово відрізняється від інших категорій справ, які розглядають суди.

Суди наголошують на тому, що «дитина є найбільш вразливою стороною в ході будь-яких сімейних конфліктів, оскільки на її долю випадає найбільше страждань та втрат. Судовий розгляд сімейних спорів, у яких зачіпаються інтереси дитини, є особливо складним, оскільки в його процесі вирішуються не просто спірні питання між батьками та іншими особами, а визначається доля дитини, а тому результат судового розгляду повинен бути спрямований на захист найкращих інтересів дитини».

Такий висновок закріплений, наприклад, в постановках Верховного Суду від 28.07.2021 у справі № 554/9586/19 (справа про позбавлення батьківських прав), від 30.11.2022 у справі № 464/5348/21 (справа про визначення місця проживання дитини).

Крім того, в постанові Верховного Суду від 30.11.2022 у справі № 464/5348/21 вказано, що «дитина є суб'єктом права і незважаючи на незначний вік, неповну цивільну дієздатність, має певний обсяг прав. Одними з основних її прав є право висловлювати свою думку та право на врахування думки щодо питань, які стосуються її життя».

Частинами 1, 2 ст. 3 Конвенції про права дитини визначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

Принцип забезпечення «найкращих інтересів дитини» також закріплений у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Конвенції про контакт з дітьми 2003 року, Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення 1993 року, Конвенції про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво стосовно батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року, Європейській конвенції про здійснення прав дітей 1996 року тощо.

Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини на національному рівні закріплений нормами Закону України «Про охорону дитинства».

Відповідно до положень статті 7 Сімейного кодексу України дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї. Кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист.

Нормами статті 4 Конвенції про права дитини визначено, що держави-учасниці вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визначених у цій Конвенції. На виконання такого зобов'язання була

розроблена Європейська конвенція про здійснення прав дітей. Пунктом 1 ст. 1 вказаної конвенції встановлено, що її положення застосовуються до дітей, які не досягли 18-річного віку.

Предметом Конвенції є - у найвищих інтересах дітей - підтримка їхніх прав, надання дітям процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються (п.2 ст.1 Європейської конвенції про здійснення прав дітей).

Європейська конвенція про здійснення прав дітей, ратифікована Законом України від 03.08.2006 № 69-V, набула чинності для України 01.07.2007.

Україна при ратифікації Європейської конвенції про здійснення прав дітей визначила, що її дія поширюється на розгляд судом справ, що стосуються: усиновлення дитини; встановлення опіки, піклування над дитиною; визначення місця проживання дитини; позбавлення або оспорювання батьківських прав; інших питань про відносини між батьками та дитиною; будь-яких інших питань, що стосуються дитини особисто, а також питань її сім'ї (у тому числі її виховання, поновлення батьківських прав, управління її майном).

Положеннями Європейської конвенції про здійснення прав дітей, зокрема, визначені процесуальні гарантії здійснення захисту прав дітей та роль судових органів у забезпеченні реалізації процесуальних прав дітей.

Варто зазначити, що певні права дітей (таке як право бути поінформованим та висловити свою думку), а також обов'язки та повноваження судових органів (наприклад, збирання судом доказів у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх та неповнолітніх осіб) закріплені на рівні національного законодавства України (Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства», Цивільний процесуальний кодекс України). Проте чинне національне законодавство України не в повній мірі гарантує здійснення процесуальних прав дітьми та забезпечує ефективний та своєчасний захист порушених прав та інтересів дітей. Тому запропоновані законопроект змін є актуальними та необхідними для забезпечення здійснення Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань в сфері захисту прав та інтересів дітей.

В контексті забезпечення реалізації та захисту прав дітей в судовому процесі при вирішенні справ, що безпосередньо стосуються їх життя, важливо враховувати Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17.11.2020 (далі – Керівні принципи). Так, Керівні принципи серед іншого містять рекомендацію, що під час всіх розглядів за участю дітей, принцип актуальності повинен застосовуватися для забезпечення якнайшвидшого реагування та захисту прав та інтересів дитини, при дотриманні верховенства права. У справах, пов'язаних із сімейним правом (наприклад, батьківство, опіка, батьківське викрадення), суди повинні проявляти виняткову старанність для уникнення будь-якого ризику несприятливих наслідків для сімейних відносин; під час всіх розглядів, до дітей потрібно ставитися з урахуванням їх віку, їх особливих потреб, їх зрілості та рівня розуміння, а також беручи до уваги будь-які труднощі у спілкуванні, які

вони можуть мати; справи за участю дітей повинні розглядатися в обстановці, яка не залякує та є чутливою до дитини; повинна використовуватись мова, яка відповідає віку та рівню розуміння дитини; при заслуховуванні або опитуванні дитини під час судових та позасудових розглядів, а також під час інших заходів, судді та інші фахівці повинні спілкуватись з дитиною з повагою та делікатністю та ін.

Таким чином, Керівні принципи містять рекомендації щодо здійснення організації правосуддя з метою забезпечення найкращих інтересів дітей та уникнення порушень прав дітей. Аналіз їх змісту дає можливість зробити висновок, що впровадження на законодавчому рівні спеціалізації суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та інтересів дитини, сприятиме належному захисту прав дітей та сприятиме реалізації права на доступ до правосуддя та захист прав та інтересів в судовому порядку.

Варто вказати, що у грудні 2021 року Центр сімейного права ВША НААУ звертався із запитом до судів загальної юрисдикції з метою отримання інформації щодо існування в їх штаті суддів окремої спеціалізації, зокрема, із розгляду сімейних справ.

Запит ґрунтувався на положеннях ч. 1, 2 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які передбачають можливість запровадження спеціалізації суддів з розгляду конкретних категорій справ.

Аналіз отриманих даних (з 348 отриманих відповідей від судів) свідчить про те, що лише 7 судів надали ствердну відповідь на питання про запровадження вищевказаної спеціалізації.

Як одну з причин незапровадження спеціалізації суддів з розгляду сімейних справ суди зазначали те, що запровадження такої спеціалізації не являється обов'язковим згідно законодавства України, оскільки вимагається наявність лише двох суддівських спеціалізацій (в загальних судах): слідчих суддів та суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Також перешкодою для запровадження судами України спеціалізації суддів з розгляду сімейних справ є дефіцит суддівського корпусу.

Розгорнуту відповідь надав Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, який зазначив про надактуальність питання спеціалізації суддів з розгляду окремих категорій справ як для місцевих загальних судів, так і для нього самого. КЦС ВС повідомив, що провів ряд семінарів для юридичної спільноти стосовно вирішення сімейних спорів з іноземним елементом, що вкотре актуалізувало питання запровадження спеціалізації суддів з розгляду сімейних спорів, у тому числі спорів стосовно дітей. КЦС ВС вказав, що це питання активно обговорюється, і для його вирішення створено робочу групу, яка за результатами аналізу судової практики в її кількісному та якісному вимірі надасть суддям КЦС ВС матеріали для обговорення, на підставі яких буде вирішено питання доцільності запровадження спеціалізації суддів з розгляду сімейних спорів.

За інформацією, розміщеною на урядовому порталі, Національна рада з відновлення України від наслідків війни відповідно до Указу Президента від 21 квітня 2022 року № 266/2022 в рамках 24 робочих груп розробила план заходів з післявоєнного

відновлення та розвитку України, перелік пропозицій щодо пріоритетних реформ та стратегічних ініціатив, проектів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди.

Згідно з матеріалами робочої групи «Захист прав дітей та повернення дітей, які тимчасово переміщені за кордон» однією із цілей відповідного напрямку є «Забезпечення функціонування впорядкованої та збалансованої на усіх рівнях системи органів влади та органів місцевого самоврядування для забезпечення та захисту прав дитини з урахуванням її думки та найкращих інтересів», яка включає в себе, зокрема, досягнення розгляду сімейних справ виключно сімейними судами.

Робочою групою пропонується на загальнонаціональному рівні реалізувати проект «Створення сімейних (дитячих) судів», метою якого визначено утворення сімейних (дитячих) судів, що будуть спеціалізуватися на розгляді сімейних справ та справ, що стосуються дитини.

Доцільність впровадження такого проекту обґрунтована тим, що в сучасній судовій системі розгляд сімейних справ, та справ, що стосуються дитини здійснюється загальними судами в порядку загальної черги. Розгляд справ, які стосуються дітей, наприклад про усиновлення, позбавлення батьківських прав, поновлення у батьківських правах, спорів між батьками щодо участі і у вихованні дитини тощо, необґрунтовано затягується. Судді не мають достатніх навичок для ведення таких справ, зокрема щодо заслуховування та врахування думки дитини, її найкращих інтересів.

Таким чином, закріплення на законодавчому рівні обов'язкової спеціалізації судів з розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин, може бути початковим етапом впровадження розгляду сімейних справ сімейними судами.

Зважаючи на викладене, НААУ схвально оцінює запропоновані зміни, адже запровадження обов'язкової спеціалізації судів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та законних інтересів дітей, сприятиме ефективному розгляду такого роду справ та захисту найкращих інтересів дітей. НААУ вважає, що дана законотворча ініціатива беззаперечно заслуговує на підтримку.